

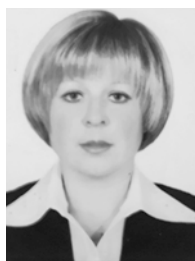
ДАСЛЕДАВАННЕ ПРАБЛЕМ БЛІЗКАРОДНАСНАГА ДВУХМОЎЯ — ВАЖНЕЙШЫ НАПРАМАК АЙЧЫННАЙ ЛІНГВІСТЫКІ

Ірына Кандрацэня,
вядучы навуковы
супрацоўнік аддзела
беларуска-рускіх
моўных сувязей
Інстытута мовазнаўства
імя Я. Коласа
НАН Беларусі

Вольга Нікалаева,
вядучы навуковы
супрацоўнік аддзела
беларуска-рускіх
моўных сувязей
Інстытута мовазнаўства
імя Я. Коласа
НАН Беларусі

Ірына Ялынцава,
загадчык аддзела
беларуска-рускіх
моўных сувязей
Інстытута мовазнаўства
імя Я. Коласа
НАН Беларусі

Сучасная моўная сітуацыя ў суверэннай Рэспубліцы Беларусь характарызуецца наяўнасцю дзяржаўнага блізкароднаснага шматкампанентнага незбалансаванага беларуска-рускага двухмоўя: асноўнымі ў сацыяльна-камунікатыўнай сістэме краіны з'яўляюцца мова тытульнай нацыі – беларуская – і руская – адна з найбольш ужывальных. Апошняя, выступаючы часткай культурнай прасторы нашай радзімы, атрымала статус дзяржаўнай мовы згодна з вынікамі рэспубліканскага рэферэндуму 1995 г. [1]. Адна з галоўных прычын распаўсюджанасці рускай мовы – адзінства паходжання ўсходнеславянскіх моў з адной – старажытнаруускай і як вынік – надзвычайная блізкасць іх граматычнага і лексічнага ладу, агульныя вытокі абедзвюх культур. Менавіта гэтая блізкасць (але, безумоўна, не тоеснасць) фанетычна-графічных, лексіка-

семантычных і граматычных моўных сістэм дазваляе паспяхова карыстацца рускай мовай носьбітам беларускай мовы, свабодна разумеюць на ёй пісьмовыя і вусныя тэксты, і наадварот.

Двухмоўе не з'яўляецца вызначальнай рысай менавіта цяперашняй Беларусі: працяглая шматвяковая гісторыя развіцця дзяржавы сведчыць аб працэсах узаемадзеяння беларускай мовы з іншымі, у тым ліку з рускай, аб функцыянаванні розных тыпаў двух- ці шматмоўя на ўсіх гістарычных этапах. Рознабаковыя беларуска-рускія моўныя кантакты існавалі яшчэ са старажытных часоў і служылі перадумовай для шырокага распаўсюджання рускай мовы на беларускіх землях. Улік гістарычных фактараў бытавання дзвюх моў дапамагае выяўленню разнастайных тыпаў, формаў і напрамкаў іх узаемаўплыву, вызначэнню прычын і шляхоў

фарміравання блізкароднаснага двухмоўя, аб'ектыўнай ацэнцы сучаснай моўнай сітуацыі.

Шматаспектная праблема беларуска-рускіх моўных адносін з прычыны яе сацыяльнай значнасці ўсё часцей становіцца аб'ектам пільнай увагі айчынных даследчыкаў розных навуковых сфер, у першую чаргу лінгвістаў [2, 3]. У іх працах разглядаюцца асаблівасці двухмоўя пры кантактаванні блізкароднасных моў, уздзеянне сацыяльных фактараў на іх развіццё і працэсы ўзаемадзеяння як дзвюх дзяржаўных, ставяцца задачы вызначэння ролі кожнай мовы ў грамадстве, асноўных сфер функцыянавання, разглядаюцца праблемы моўнай палітыкі і развіцця адукацыі ў існуючых умовах.

Акрамя таго, праводзіцца сінхроннае супастаўляльнае вывучэнне моў на розных узроўнях, якое прадугледжвае выяўленне разнастайных тыпаў падабенстваў і адрозненняў моўных з'яў, устанаўленне нацыянальнай спецыфікі кожнай з дзвюх моў; такога тыпу навуковыя даследаванні маюць як тэарэтычнае, так і практычнае значэнне. У дадатак да гэтага навукоўцамі вывучаюцца пытанні культуры маўлення ва ўмовах блізкароднаснага двухмоўя, ажыццяўляецца работа па стварэнні руска-беларускіх і беларуска-рускіх слоўнікаў рознага прызначэння. Усе гэтыя і іншыя лінгвістычныя аспекты двухмоўя прадстаўлены ў працах аддзела беларуска-рускіх моўных сувязей Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі.

Да найбольш важных аспектаў лінгвістыкі, якія не патрабуюць асаблівых доказаў, належыць сацыяльная абу-

моўленасць мовы: «...ніхто зараз не возьмецца сур'ёзна аспрэчваць сцвярдженне, што мова магчыма толькі ў чалавечым грамадстве, што яна абслугоўвае патрэбы не асобнага індывіда як такога, а чалавека сацыяльнага, які жыве сярод яму падобных; што сувязь мовы і грамадства праяўляецца галоўным чынам ва ўздзеянні другога на першую...» [4]. Мова як прадукт супольнага жыцця людзей развіаецца разам з грамадствам, адлюстроўваючы сацыяльны, навукова-тэхнічны і культурны прагрэс. Характар такога адлюстравання, прырода сацыяльнага расслаення мовы, што выступае адной з прычын яе функцыянальнай разнастайнасці, – гэтыя пытанні вельмі важныя для разумення выключнай значнасці мовы ў жыцці чалавецтва. Менавіта таму сацыялінгвістычны напрамак займае асаблівае месца ў мовазнаўчай навуцы.

Праблематыка сацыялінгвістыкі вельмі шырокая: у яе задачы ўваходзяць вывучэнне моўнай сітуацыі, пытанняў сацыяльнай, функцыянальнай, сацыяльна-прафесійнай дыферэнцыяцыі моў, уплыву грамадства на мовы зносіны ў ім, а таксама моўнае прагназаванне і вызначэнне напрамкаў моўнай палітыкі. З дапамогай спецыяльных сацыялінгвістычных метадаў і прыёмаў даследуецца ступень валодання той ці іншай мовай рознымі групамі насельніцтва, вызначаюцца рэальныя функцыі моў у жыцці соцыуму, выяўляюцца прычыны, што не садзейнічаюць выкананню Закона аб мовах у поўным аб'ёме; такія звесткі ўяўляюць цікавасць у першую чаргу для дзяржаўных органаў і ўстаноў, якія фарміруюць нацыянальную

моўную палітыку [5]. Нагадаем, што згодна з Законам «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь», прынятым 26.01.1990 г., заканадаўства краіны прадугледжвае ўрэгуляванне адносін у сферы развіцця і ўжывання беларускай, рускай і іншых моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі ў дзяржаўным, сацыяльна-эканамічным і культурным жыцці, ахову канстытуцыйных правоў грамадзян у гэтай сферы, выхаванне паважлівых адносін да нацыянальнай годнасці чалавека, яго культуры і мовы, умацаванне сяброўства і супрацоўніцтва народаў. Рэспубліка Беларусь забяспечвае ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай і рускай моў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця і праяўляе клопат аб свабодным выкарыстанні ўсіх нацыянальных моў насельніцтва краіны; дзяржаўныя органы ствараюць для яе грамадзян неабходныя ўмовы для вывучэння беларускай і рускай моў і дасканалага авалодання імі.

Яшчэ ў 80-я гг. XX ст. у аддзеле беларуска-рускіх моўных сувязей Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі было праведзена навуковае даследаванне моўнай сітуацыі ў нашай краіне. Вынікам стала тэарэтычная манаграфія «Русский язык в Белоруссии» (Мінск, 1985), дзе знайшлі асвятленне актуальныя пытанні культуры рускага маўлення беларусаў, паказаны яго фанетычныя асаблівасці, стан і перспектывы развіцця рускай мовы ў рэспубліцы; вызначана спецыфіка рускамоўнай мастацкай літаратуры, выдадзенай у рэспубліцы. Вучонымі справядліва было адзначана, што «даследаванне грамадскіх функцый

мовы і маўлення ў межах двухмоўнага соцыуму патрабуе наяўнасці сацыялінгвістычнай мадэлі, якая дазволіла б весці палявую працу па строга арыентаванай анкеце» [6]. У 1985–1990 гг. супрацоўнікамі аддзела была рэалізавана агульнасаюзная каардынацыйная тэма «Тыпалогія двухмоўя і шматмоўя ў СССР», якая па ініцыятыве вядомага сацыялінгвіста Ю.Д. Дэшэрыева была прапанавана для распрацоўкі ўсім акадэмічным інстытутам мовазнаўства саюзных рэспублік. У сувязі з гэтым было ўпершыню ажыццёўлена шырокамаштабнае сацыялінгвістычнае даследаванне моўнай сітуацыі ў Беларусі. З мэтай збору патрэбных даных навукоўцы арганізавалі шэраг экспедыцый ва ўсе раёны краіны, падчас якіх на працягу 2 гадоў метадам анкетавання, па спецыяльна распрацаваных анкетах некалькіх тыпаў, назапашвалі важныя звесткі па моўнай сітуацыі таго часу. Вынікі гэтага даследавання знайшлі адлюстраванне ў тэарэтычнай манаграфіі «Типология двуязычия и многоязычия в Беларуси» (Минск, 1999), у якой прааналізаваны асаблівасці функцыянавання беларускай, рускай і іншых моў у важнейшых сферах зносінаў другой паловы 80-х гг. XX ст., а таксама разгледжаны асноўныя тыпы фанетычных, акцэнталагічных, марфалагічных, словаўтваральных, лексічных і сінтаксічных адрозненняў і падабенстваў у блізкароднасных беларускай і рускай мовах.

У канцы XX – пачатку XXI стст. калектыў аддзела звярнуўся да згаданых даследаванняў на новым этапе, маючы на мэце вывучэнне асаблівасцей функцыянавання дзяр-

жаўных беларускай і рускай моў у асноўных сферах грамадскіх зносінаў. Так, у 1996–2005 гг. былі ажыццёўлены навуковыя праекты «Моўная сітуацыя ў Мінску», «Моўная сітуацыя ў Беларусі ў канцы XX стагоддзя», «Функцыянаванне беларускай і рускай моў у гарадскім асяроддзі», «Даследаванне моўнай сітуацыі на Беларусі ў канцы XX – пачатку XXI стст.». У выніку сацыялінгвістычнага анкетавання жыхароў краіны былі сабраны новыя фактычныя даныя па моўнай сітуацыі. Сфарміраваная на іх аснове каштоўная інфармацыйная база змяшчае эксклюзіўныя матэрыялы з розных рэгіёнаў краіны аб выкарыстанні яе жыхарамі білінгвамі рускай і беларускай моў у розных сферах грамадскага жыцця ў залежнасці ад полаўзроставых, адукацыйных і іншых характарыстык рэспандэнтаў. Параўнанне такіх унікальных даных у часовай дынаміцы – 2-й паловы 80-х гг. XX ст. і мяжы XX–XXI стст. – з адпаведнымі сацыялінгвістычнымі звесткамі цяперашняга часу дазволіць зрабіць цікавыя высновы адносна зрухаў у моўнай сітуацыі нашай краіны і шляхоў далейшага развіцця блізкароднаснага двухмоўя.

У шэрагу разнастайных пытанняў, звязаных з даследаваннем узаемадачынненняў беларускай і рускай моў пры двухмоўі, не апошняе месца займаюць праблемы культуры вуснага і пісьмовага маўлення білінгваў. Блізкароднасныя мовы заўсёды знаходзяцца ў пастаянным кантакце, у сувязі з чым яны абавязкова ўступаюць ва ўзаемадзеянне і ўплываюць адна на адну на ўсіх узроўнях сістэмы, што суправаджаецца шэрагам моўных з'яў. Найбольш распаўсюд-

жання з іх – запазычванне і інтэрферэнцыя (змешванне элементаў розных моў). Гэта праяўляецца ў пераносе асаблівасцей беларускай мовы ў рускае маўленне, і наадварот. Менавіта блізкасць моў стварае пэўныя цяжкасці ў належным авалодванні імі, найперш з той прычыны, што ў такіх умовах адбываецца больш глыбокае лінгвістычнае ўзаемапраціканне, чым пры няроднасным білінгвізме. Пры гэтым пранікальнымі аказваюцца практычна ўсе ўзроўні моўных сістэм у такой ступені, наколькі гэта дазваляе ўнутраная структура кожнай з моў і сукупнасць знешніх фактараў. Памылкі, якія ўзнікаюць пры міжмоўнай інтэрферэнцыі, прыводзяць да парушэнняў нормаў як у рускім, так і ў беларускім маўленні. Такім чынам, умовай для паўнаватраснага засваення абедзвюх моў білінгвамі становіцца пераадоленне інтэрферэнцыі і авалоданне культурай маўлення. Аднак апошняя складаецца не толькі з навываў паслядоўнага адрознення рыс і з'яў дзвюх моў, прадухілення рэальных і разумення патэнцыяльных інтэрферэнцыйных памылак. Яе істотны кампанент – валоданне фанетычнымі, граматычнымі, лексіка-семантычнымі і стылістычнымі нормаў кожнай мовы, распаўсюджанай сярод жыхароў Беларусі, і здольнасць свабодна камунікаваць. У сувязі з гэтым на першы план у айчынай лінгвістыцы вылучаюцца задачы, накіраваныя на задавальненне практычных моўных патрэб насельніцтва краіны.

У 1985 г. супрацоўнікамі аддзела беларуска-рускіх моўных сувязей быў выдадзены арыгінальны «Белорусско-

русский паралексический словарь-справочник» (Минск, 1985) па культуры рускага маўлення ва ўмовах блізкароднаснага двухмоўя, які ўключае паралексы – словы дзвюх моў, што пры адносным сэнсавым і фармальным падабенстве характарызуюцца нерэгулярнымі адрозненнямі ў фанетычнай і марфалагічнай структурах, слова- і формаўтварэнні, а таксама націску. Змешванне такіх адзінак у маўленні білінгваў часцей за ўсё і прыводзіць да разнастайных памылак. Існаванне паралексаў тлумачыцца адрозненнямі паміж усімі моўнымі сістэмамі блізкароднасных, але самастойных моў. Аналіз гэтых з'яў дазваляе пашырыць і паглыбіць нашы ўяўленні аб выпадках адносна рэгулярнага падабенства і адрознення рускай і беларускай моў: такі слоўнік-даведнік не дубліруе правілы напісання і ўжывання, змешчаныя ў школьных падручніках, і не паўтарае матэрыялы поўнага перакладнога двухмоўнага слоўніка. Па сутнасці, ён з'яўляецца своеасаблівым слоўнікам цяжкасцей для карыстальнікаў білінгваў для прамога практычнага прымянення: у першую чаргу, на аснове яго матэрыялаў могуць быць складзены самыя разнастайныя заданні для навучэнцаў беларускіх школ, якія будуць садзейнічаць павышэнню культуры іх маўлення.

Адзін з важнейшых напрамкаў сучаснай лінгвістычнай навукі – сінхроннае супастаўляльнае даследаванне дзвюх айчынных дзяржаўных моў. Патрэба ў ім з'явілася ў сувязі з высокай тэарэтычнай і практычнай значнасцю вывучэння суадносных з'яў

на міжмоўным узроўні, з наспелай неабходнасцю стварэння навуковых прац і двухмоўных слоўнікаў, дзе былі б прадэманстраваны канкрэтныя факты падабенстваў і адрозненняў карэлятыўных элементаў граматычнага і гукавога ладу, словаўтваральнага ўзроўню, слоўнікавага складу і семантычных характарыстык слоў дзвюх блізкароднасных моў, якімі карыстаюцца на сучасным этапе жыхары краіны. Лінгвістамі даўно ўжо прызнана высокая эфектыўнасць супастаўляльнага аналізу розных моў – як роднасных, так і няроднасных, паколькі ён «... можа прынесці вялікую карысць, раскрыўшы шэраг дадатковых агульнасцей і адрозненняў, што застаюцца па-за ўвагай пры ўнутрымоўным аналізе. У тых выпадках, калі адрозненні рэlevantныя ў мовах, што параўноўваюцца, супастаўленне дае магчымасць адразу заўважыць гэтыя адрозненні і падабенствы, да якіх пры ўнутрымоўным аналізе даводзіцца ісці шляхам працяглых параўнанняў і даследаванняў, суадносячы слова з абазначаемымі рэаліямі» [7].

Неабходнай умовай паспяховага правядзення супастаўляльнага аналізу моў з'яўляецца сама наяўнасць у іх агульных ці падобных рыс. Падабенства блізкароднасных рускай і беларускай моў ахоплівае ўсе іх бакі і састаўныя часткі – лексіку, фанетыку, граматыку, сінтаксіс – і выступае такім чынам асновай для параўнання суадносных з'яў гэтых моў, дазваляючы: 1) найбольш дакладна вызначаць участкі іх поўнага і частковага супадзення, а таксама несупадзення; 2) рэальна паказваць на фоне агульнасці нацыянальную спецыфіку кожнай з дзвюх

генетычна роднасных моў, якая праяўляецца на ўсіх моўных узроўнях; 3) дэманстраваць статус мовы тытульнай нацыі як адной з высокаразвітых моў свету, яе шырокія камунікацыйныя магчымасці і ступень нацыянальнай адметнасці.

Відавочна, што такога роду пошукі павінны быць сістэмнымі – асвятляць не асобныя з'явы, а ўсю сістэму выяўленчых сродкаў пэўнага моўнага ўзроўню. У пачатку 90-х гг. XX ст. у аддзеле беларуска-рускіх моўных сувязей была распачата серыя такіх сістэмных даследаванняў, якую адкрыла калектыўная манаграфія «Сопоставительное описание русского и белорусского языков. Морфология» (Минск, 1990), прысвечаная супастаўляльнаму аналізу сучасных марфалагічных сістэм дзвюх моў. У працы паказаны практычныя вынікі параўнальнага вывучэння суадносных граматычных з'яў рускай і беларускай моў: паслядоўна разглядаюцца падабенствы і разыходжанні, звязаныя як з выражэннем адпаведных марфалагічных катэгорый, так і з іх зместам, разнастайныя віды міжмоўных суадносін на марфалагічным узроўні. Аўтарамі манаграфіі зроблены важныя тэарэтычныя высновы адносна таго, што блізкароднаснасць моў утойвае ў сабе мноства момантаў, якія патрабуюць увагі да асаблівасцей формаў і словаўжывання ў кожнай з супастаўляемых моў з улікам даных унутрыструктурнага і функцыянальнага плана: найбольш значная частка адрозненняў адносіцца да формаў увасаблення падобных граматычных з'яў і функцыянальнага аспекта.

Заслугоўвае ўвагі калектыўная манаграфія «Сопоста-

вительное описание русского и белорусского языков. Словообразование» (Минск, 2014). У працы паказаны асноўныя спосабы і сродкі ўтварэння матываваных адзінак усіх знамянальных часцін мовы, а таксама прадуктыўнасць, падабенствы і адрозненні корпусаў словаўтваральнага інвентару блізкароднасных моў, раскрываюцца асноўныя тэндэнцыі і спецыфіка сучасных словаўтваральных працэсаў, абумоўленыя асаблівасцямі інтралінгвістычных і экстралінгвістычных фактараў апошніх дзесяцігодзяў (у прыватнасці, адзначаны інавацыйныя з'явы, якія адбываюцца ў межах дзвюх асноўных тэндэнцый развіцця сучасных славянскіх моў – да інтэрнацыяналізацыі і да нацыяналізацыі). Аўтарамі манаграфіі разгледжаны асаблівасці ўздзеяння сістэмы рускай мовы на развіццё словаўтваральнай сістэмы беларускай мовы. Іх параўнальнае даследаванне на аснове аналізу працэсаў утварэння слоў усіх знамянальных часцін мовы рэальна дэманструе, з аднаго боку, высокую ступень сістэмнага падабенства, а з другога – наяўнасць цэлага шэрагу адрозненняў, якія забяспечваюць кожнай з абедзвюх блізкароднасных моў нацыянальную своеасаблівасць.

Блізкасць лексіка-семантычных сістэм рускай і беларускай моў вызначаецца агульнасцю іх матэрыяльнага складу, адзінствам прынцыпаў структуравання іх элементаў, наяўнасцю аднолькавых сувязей паміж адзінкамі ці групамі адзінак з такімі ж функцыямі, падобнасцю семантычных характарыстык. Тым не менш роднасныя мовы маюць як відавочныя, так і непрыкметныя,

на першы погляд, адрозненні, абумоўленыя асаблівасцямі эвалюцыі іх лексіка-семантычных сістэм. З прычыны спецыфічнага бачання свету рознымі народамі, звязанага з наяўнасцю ўласцівых ім традыцый, прадметы ці з’явы рэчаіснасці характарызуюцца сваім наборам пэўных прыкмет, таксама як і значэнні слоў фарміруюцца ў кожнай канкрэтнай мове. Таму любая з іх, адлюстроўваючы характэрныя рысы матэрыяльнай і духоўнай культуры, структурна семантычны кантынум спецыфічным спосабам і мае ўласную семантычную структуру. Такім чынам, сэнсавая структура рускіх і беларускіх адпаведнікаў не заўсёды можа супадаць; разыходжанні ў іх семантычнай інтэрпрэтацыі зводзяцца да адметных для кожнай мовы спосабаў уяўлення паняццёвага зместу (дыскрэтнага або недыскрэтнага, больш шырокага або больш вузкага сэнсавога аб’ёму і да т.п.). Гэта абумоўлена тым, што ў свядомасці носьбітаў блізкароднасных моў па-рознаму адлюстроўваліся рысы дэнатата, па-свойму развіваліся іх лексіка-семантычныя сістэмы. Таму пры міжмоўным даследаванні на фоне агульнага магчыма вызначэнне семантычнай спецыфікі кожнай з двух моў, што не заўсёды выяўляецца пры ўнутрымоўным аналізе. Сістэмны супастаўляльны аналіз рускай і беларускай моў на лексіка-семантычным узроўні дазваляе дакладна і больш глыбока выявіць не толькі агульнае ў сістэмах, выкліканае генетычнай роднасцю моў, адзінымі тэндэнцыямі іх развіцця і блізкасцю нацыянальных моўных карцін свету, але і ўстанавіць пэўную ступень разыходжан-

няў, абумоўленых асаблівасцямі культур і менталітэтаў народаў.

Вынікам такога навуковага сістэмнага вывучэння блізкароднасных моў, ажыццёўленага аддзелам у апошнія гады, стаў рукапіс калектыўнага «Русско-белорусского системного семантического словаря» – новага тыпу двухмоўнай лексікаграфічнай працы ў айчынай мовазнаўчай навуцы. Ён дазваляе карыстальніку самастойна параўноўваць у фармальным, сэнсавым, колькасным, сінанімічным, канататыўным і іншых аспектах міжмоўныя эквіваленты і сістэмы значэнняў суадносных мнагазначных адзінак, адзначаць іх агульныя і дыферэнцыяльныя рысы, якія праяўляюцца, напрыклад, у адрозненні іх разнастайных семантычных характарыстык, і разам з тым дае магчымасць устанавіць недакладнасці ў эквівалентнай частцы існуючых перакладных слоўнікаў, паказаць рэальную семантычную эквівалентнасць суадносных рускіх і беларускіх адзінак і выявіць дадатковыя беларускія сінонімы, не зафіксаваныя ў выданнях папярэдніх гадоў, а таксама фармальна-семантычныя лакуны, што з’яўляецца надзвычай важным для беларускай лексікаграфіі, у тым ліку пры распрацоўцы двухмоўных лексікаграфічных крыніц новага пакалення.

У цэлым устанаўленне тыпаў падабенстваў і адрозненняў двух моў у межах супастаўляльных даследаванняў мае выключна важнае значэнне як для выяўлення ступені нацыянальнай адметнасці беларускай мовы і далейшага прагназавання асноўных тэндэнцый яе развіцця, так і для павышэння культуры рускага

і беларускага вуснага і пісьмовага маўлення, пераадолення моўнай інтэрферэнцыі. Тэарэтычныя і практычныя даныя, атрыманыя навукоўцамі, могуць быць выкарыстаны ў дзейнасці органаў дзяржаўнага кіравання і перакладчыцкай працы, пры выкладанні рускай і беларускай моў у школе і ВУЗ, а таксама для забеспячэння патрэб сучаснага ўжывання мовы жыхарамі краіны. Сацыяльная значнасць такіх даследаванняў праяўляецца ў дэманстрацыі на фоне адпаведных характарыстык лексічных адзінак рускай мовы нацыянальных лексіка-семантычных асаблівасцей беларускай мовы і ў паказе яе шырокіх магчымасцей сэнсавога і фармальнага выражэння.

Практычнай дапамогай пры вывучэнні той ці іншай мовы, безумоўна, з’яўляюцца слоўнікі самай рознай накіраванасці – тлумачальныя, арфаграфічныя, арфаэпічныя і г.д. Асобнае месца сярод лексікаграфічных прац рознага тыпу займаюць двухмоўныя перакладныя слоўнікі, паколькі ва ўмовах дзяржаўнага двухмоўя важна валодаць у аднолькавай ступені абедзвюма блізкароднаснымі мовамі. На сучасным этапе вучэбная лексікаграфія актыўна развіваецца. З’яўленне яе як асобнага навуковага напрамку абумоўлена запатрабаванасцю ў цяперашні час слоўнікаў навучальнага тыпу, што ўяўляюць сабой самастойныя віды лексікаграфічных выданняў; яны маюць свайго адрасата і сваю мэту: для іх характэрны асаблівы адбор лексікону, пэўны аб’ём і спецыяльнае афармленне матэрыялу, свае спосабы падачы і інтэрпрэтацыя лінгвістычнай інфармацыі. Такія слоўнікі вызначаюцца навучальнай

накіраванасцю (іх асноўная мэта – удасканаленне ведаў школьнікаў), выкарыстоўваюцца як адзін з неад’емных сродкаў навучання. Вучэбная двухмоўная лексікаграфія выконвае важныя функцыі, адной з якіх, безумоўна, выступае апісанне і нармалізацыя лексічных складаў супастаўляемых моў. Акрамя таго, слоўнікі гэтага тыпу забяспечваюць навучанне абедзвю мовам і магчымасць усталёўвання міжмоўных зносін.

Перакладныя слоўнікі, аўтарамі якіх з’яўляюцца супрацоўнікі аддзела беларуска-рускіх моўных сувязей, у пэўнай ступені адрозніваюцца ад існуючых айчынных лексікаграфічных прац падобнага тыпу. Акрамя агульнаўжывальнай лексікі іх рэестравая частка ўключае шэраг дастаткова новых, актуальных для нашага часу слоў, выкарыстанне якіх важна і неабходна для ўсіх білінгваў, у тым ліку і для сучасных школьнікаў, паколькі лексічныя сістэмы абедзвюх моў XXI ст. значна папоўніліся словамі, што абазначаюць новыя з’явы і рэаліі з розных сфер – інфарматыкі, медыцыны, эканомікі і г.д. У слоўніках падаецца самая разнастайная інфармацыя пра лексічныя адзінкі: многія словы, у тым ліку і новыя, у гэтых выданнях суправаджаюцца даступнымі для вучняў кароткімі тлумачэннямі, што важна для правільнага пісьмовага і вуснага выкарыстання лексем, даецца і акцэнтацыйная характарыстыка лексікі. У выданнях прыводзяцца аднакарэнныя сінонімы загалоўчанага слова, што паглыбляе веды аб лексічных багаццях моў, у перакладных частках прадстаўлены сінонімы-адпаведнікі. Беларускія эквіваленты семан-

тычна размяжоўваюцца, яны асобна падабраны для кожнага значэння зыходнага слова. Усё гэта дазваляе выкарыстоўваць двухмоўныя выданні як даведнікі для школьнікаў па нарматыўным выкарыстанні рускай і беларускай лексікі ў вусным і пісьмовым маўленні. У слоўнікавых артыкулах падаюцца фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі, што садзейнічае раскрыццю багатых экспрэсіўных і вобразных магчымасцей абедзвюх блізкароднасных моў і паказвае агульнае і адрознае ў іх фразеалагічных фондах.

Адзначаныя лексікаграфічныя працы не толькі служаць сродкам атрымання неабходнай інфармацыі, але і выконваюць выхаваўчую функцыю: у іх прадстаўлены канкрэтны моўны матэрыял, звязаны з патрыятычным выхаваннем маладога пакалення краіны. Добрае веданне рускай і беларускай арфаграфіі і арфаэпіі, уменне правільна выкарыстоўваць пры перакладзе эквіваленты іншай мовы дапамагаюць школьнікам пазбегнуць шматлікіх памылак, звязаных з ужываннем слоў, спрыяюць павышэнню ўзроўню пісьменнасці і культуры мовы ва ўмовах беларуска-рускага двухмоўя. Усё гэта забяспечваецца слоўнікавымі даведнікамі падобнага тыпу.

Безумоўна, такія, арыентаваныя на розныя ўзроставыя аўдыторыі двухмоўныя слоўнікі, якія выконваюць самыя разнастайныя функцыі – вучэбную, даведачную, сістэматызуючую, інфарматыўную і нарматыўную, вельмі патрэбныя: яны садзейнічаюць аптымізацыі навучання падростаючага пакалення краіны абедзвюм блізкароднасным дзяржаўным мовам. Галоўны інструмент выканання

гэтай задачы – належнае авалоданне мовай праз сістэму адукацыі, асноўнымі звеннямі ў якой з’яўляюцца дзіцячыя дашкольныя ўстановы і агульнаадукацыйная школа [5].

Такім чынам, без выканання даследаванняў разнастайных праблем білінгвізму немагчыма вырашэнне шэрагу пытанняў па стварэнні ўмоў для бесканфліктнага функцыянавання моўнай сферы жыцця грамадства Беларусі і забеспячэнні рэальнага існавання гарманічнага канстытуцыйна замацаванага дзяржаўнага беларуска-рускага двухмоўя, якое павінна стаць галоўнай адметнай рысай сучаснай моўнай сітуацыі ў краіне. Сацыяльная важнасць такой тэматыкі заключаецца ў пашырэнні грамадскай значнасці нацыянальнай мовы (разам з блізкароднаснай рускай) як сродку яднання беларускага народа. ■

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Лукашанец А.А. Русский язык в условиях государственного белорусско-русского двуязычия: статус и проблемы исследования // Типология ўзаемасувязей беларускай і рускай моў і праблемы нацыянальнай самаідэнтыфікацыі. Матэрыялы Міжнароднага навуковага канф. (Мінск, 19–20 крас. 2011 г.). – Мінск, 2011.
2. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: Пособ. для студ. гуманит. вузов и учаш. лицеев. 2-е изд. / Н.Б. Мечковская. – М., 1996.
3. Коряков Ю.Б. Языковая ситуация в Белоруссии и типология языковых ситуаций: дис. ... канд. филол. наук 10.02.19 / Ю.Б. Коряков. – М., 2002.
4. Крысин Л.П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка / отв. ред. Ю.Д. Дешериев // Л.П. Крысин. – М., 1989.
5. Падлужны А.І. Перспективы моўнай палітыкі / А.І. Падлужны // Мова і грамадства. – Мінск, 1997.
6. Міхневич А.Я. Функцыі мовы і маўлення і праблемы беларуска-рускага двухмоўя / А.Я. Міхневич // Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. С. 50.
7. Гак В.Г. Опыт применения сопоставительного анализа к изучению структуры значения слова // Вопр. языкознания. 1966. №2. С. 98.